

Kolektyvinė atmintis ir miesto įvaizdis: Šiaulių atvejis

D a n g i r a s M A Č I U L I S
Lietuvos istorijos institutas

Pagrindiniai žodžiai: kolektyvinė atmintis, kultūrinė atmintis, miesto įvaizdis, Šiaulių miesto istorija, Saulės mūšis.

Šiaulius jau seniai įprasta vadinti Saulės miestu. Tai tapo ne tik miesto vardo sinonimu, bet ir oficialaus, nuosekliai kuriamo miesto įvaizdžio dalimi. Šis įvaizdis įteisintas oficialiuose miesto dokumentuose – Šiaulių miesto savivaldybės tarybos 2005 m. gruodžio 22 d. patvirtinta Šiaulių miesto vizija 2007–2025 metams prasideda žodžiais: „Šiauliai – Saulės miestas: atviras, veržlus ir saugus“ (*Šiaulių miesto vizija*). Šiaulių, kaip Saulės miesto, įvaizdis grindžiamas miesto istorija – oficialus miesto savivaldybės interneto tinklalapis miesto gimtadieniu skelbia pirmąjį žinomą rašytinį Šiaulių paminėjimą, kuris atsiranda bylojant apie 1236 m. rugsėjo 22 d. netoli Saulės (Šiaulių) įvykusį mūšį, kuriame buvo sutriuškintas Kalavijuočių ordinas (*Šiaulių miesto istorija*). Taigi šiandieninis Šiaulių miesto įvaizdis konstruojamas kultūrinėje atmintyje aktyvuojamu Saulės mūšio vaizdiniu. Šiuo straipsniu, žvelgiant iš Šiaulių miesto historiografijos istorijos bei miesto įvaizdžio kūrimo istorijos perspektyvų, atkreipiamas dėmesys į tai, kokie miesto istoriją liudijantys kolektyvinės atminties vaizdiniai¹ naudoti XX a. kuriant Šiaulių miesto įvaizdį bei siekiama nustatyti, kada ir kaip kultūrinėje atmintyje esamas Saulės mūšio vaizdinys buvo mobilizuotas miesto įvaizdžiui kurti, o Šiauliai virto Saulės miestu.

Šiaulių miesto istorijos historiografija prasidėjo XX a. pradžioje, kai Kauno gubernijos Statistikos komiteto valdininko Konstantino Gukovskio iniciatyva (bendraautorium tapus I. Ptaškinui) pasirodė pirmoji Šiaulių miesto istorijos apybraiža. Jos autoriai teigė, jog Šiaulių įkūrimo data nežinoma ir miestas gilios praeities neturi – istorijos šaltiniuose rašytinės žinios apie Šiaulius esančios tik iš XV a. pirmosios pusės, kai prabylama apie pirmąją Šiauliuose katalikų bažnyčią. Pirmosios Šiaulių miesto istorijos autoriai pabrėžė, kad bandymas išsiaiškinti Šiaulių vietovardžio kilmę ir prasmę yra beprasmis laiko švaistymas, tačiau įdomumo dėlei

¹ Kolektyvinė atmintis – tai grupinės komunikacijos palaikoma atmintis. Kolektyvinę atmintį įprasta skirstyti į komunikacinę ir kultūrinę atmintis. Komunikacinė atmintis susijusi su išgyventa, iš kartos į kartą arba socialinės grupės rėmuose perduodama patirtimi, o kultūrinė atmintis yra atsietą nuo kasdienybės ir susieta ne su dabar gyvenančių patirtimi, bet su fiksuotais praeities vaizdiniais tolimoje praeityje.

„smalsesniems skaitytojams“ pateikė porą tarp šiauliečių sklandančių buitinės etimologijos pavyzdžių: esą vieni tvirtina, jog žodis *Šiauliai* kilęs nuo žodžio *šauliai*, nes miesto ir apylinkių gyventojai buvę medžiotojai ir kunigaikščio dvarui pristatinėję žvėriena, o kiti teigia, jog miesto vardas kilęs nuo žodžio *saulė*, nes, esą, „krikščionybės Saulė“ šias apylinkes apšvietė anksčiau, nei likusią Žemaitiją (G u k o v s k i j, P t a š k i n 1903, 2–4). Kalbant apie pirmąją Šiaulių miesto istoriją, norėtusi atkreipti dėmesį į vieną mums svarbų momentą – joje nei apie 1236 m. įvykusį Saulės mūšį, nei apie galimas bent hipotetines Šiaulių miesto sąsajas su Saulės mūšio vieta nėra neužsiminta. Saulės mūšis tuomet nebuvo nei Šiaulių miesto istorijos, nei šiauliečių kultūrinės atminties savastimi.

Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse Šiauliai buvo tipiškas provincialus Rusijos imperijos gubernijos apskrities miestas, kurio įvaizdį savaime kūrė XIX a. gale mieste ėmusios augti pramonės įmonės. Prieš pirmąjį pasaulinį karą trys stambiausios Šiaulių odos apdirbimo įmonės gamino 92% visos Kauno gubernijos odos pramonės produkcijos, o tai ir suformavo Šiaulių, kaip provincialaus pramoninio miesto vaizdinį (M e š k a u s k a s 1976, 310). 1921 m. Šiaulių sąjungos leidžiamame „Trimate“ nežinomas autorius apie Šiaulius rašė: „Dvejopos atminties yra Lietuvos vietos: vienos yra atmintinos tais giliausios senovės palikimais, kurie jas apsupa iš visų pusių ir padeda mums ir Lietuvos žmonių ir Lietuvos žemės senovės istoriją pažinti; kitos – gyvuoja vien tolimesnių laikų atminimais, senovės paminklų taip maža teturėdamos, jog atrodo, lyg tais laikais jos nebuvo žmonių gyvenamos“. Prie pirmųjų vietų jis priskyrė Vilnių, Kauną, Gardiną, prie antrųjų – Šiaulius. Autoriaus teigimu, bergždžia būtų Šiauliuose ieškoti „žilos senovės vaizdų“ ir „veltui senovės raštuose knisinėti“ – esą, jei ikiunijiniuose laikuose ir būta Šiaulių, tai šie buvo „nedideliu kaimeliu, paskendusiu miškuose ir pelkėse“, o jų gyventojai šauliai „vien medžiokle mito“ ir pridūrė: „Visgi čia nebuvo nei garsių susidūrimų – mūšių, nei didesnių įvykių neatsitikdavo“ (*Trimitas* 1921, 32, 20–21). Autoriaus, kuris, matyt, nebuvo tik svečias Šiauliuose, istorinėje atmintyje ryškiausias buvo XIX a. Šiaulių istorijos tarpsnis, jo žodžiais tariant, „Lietuvos tautiniame judėjime Šiauliai atlošė žymią rolę“ (Ibid.). Verti pasvarstyti klausimai, ar išskirtinis autoriaus dėmesys tautinio atgimimo laikmečiui buvo atsitiktinis ir kokie istorijos vaizdiniai dominavo to meto šiauliečių kolektyvinėje atmintyje.

XX a. tarpukario Lietuvos politiniam ir kultūriniam elitui, siekiančiam įtvirtinti lietuviško nacionalizmo idealą, vienas iš šio įtvirtinimo instrumentų, kaip įprasta, tapo kryptingas kolektyvinės atminties konstravimas ir aktyvinimas. Abstrahuojant tarpukario kolektyvinės atminties konstravimo strategiją galima teigti, jog tuomet, greta viena kitos egzistavo dvi pagrindinės kolektyvinės atminties aktyvinimo kryptys: viena aktualizavo komunikacinėje atmintyje nacionalizmo epochos (tautinio atgimimo meto), o kita stiprino kultūrinėje atmintyje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos (pirmiausia iki Liublino unijos) vaizdinius. Šios kolektyvinės atminties kryptys neegzistavo atsietai viena nuo kitos ar konfrontavo – jos persipindavo. Suprantama, jų svoris ir tarpusavio santykis lietuviško nacionalizmo diskurse buvo labilus, tačiau abstrahuojant galima teigti, kad tautinio atgimimo istorijos

vaizdinių aktualizavimas dominavo pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu, o LDK istorijos vaizdiniai „paėmė viršų“ antruoju nepriklausomybės dešimtmečiu. Taigi minėto straipsnio autoriaus dėmesys tautinio atgimimo laikmečiui trečio dešimtmečio pradžioje buvo dėsningas. Pirmaisiais tarpukario nepriklausomybės metais materialus Šiaulių kolektyvinės atminties kraštovaizdis buvo nelyginti *tabula rasa* – buvusiam Kauno gubernijos apskrities mieste po vokiečių okupacijos Pirmojo pasaulinio karo metais iš esmės neliko carinės Rusijos imperijos atminties politiką liudijančių ženklų. Šiaulių miesto elitui, verčiančiam Šiaulius tautiniu miestu, teko pakeisti tik miesto gatvėvardžius. Tarp naujųjų Šiaulių miesto gatvėvardžių, reprezentuojančių kolektyvinę atmintį, dominavo gatvėvardžiai, primenantys tautinio atgimimo istoriją – tokie buvo: Ivinskio, Kražių, Miglovaros, Ralio, 63 metų, Višinskio, „Varpo“ gatvės, „Aušros“ alėja (*ŠN* 1924 03 14, 1).

1930 m. pasirodė pirmoji Šiaulių miesto istorija lietuvių kalba. Nesunku pastebėti, jog šios istorijos autorius Jonas Puzinas sekė, jau minėta, 1903 m. rusų kalba išleista Šiaulių miesto istorijos apybraiža. Sekdamas K. Gukovskiu ir I. Ptaškinu, Puzinas abejojo Šiaulių senumu ir pastarojo istorijos niekaip nesiejo su Saulės mūšiu (P u z i n a s 1930). Reiktų pridurti, jog tuo metu istoriografijoje jau būta pasiūlymų Saulės mūšio vietą lokalizuoti Šiaulių apylinkėse, tačiau tokia nuomonė nedominavo Lietuvoje.

Nuo ketvirto dešimtmečio pradžios vis dažniau lietuviškoje viešojoje erdvėje pasigirdavo įrodinėjimų, jog Šiauliai – tai ta pati kronikose minima Saulė, prie kurios 1236 m. buvo sumuštas Kalavijuočių ordinas. 1933 m. gale specialiai Šiauliams skirtame oficiozo „*Lietuvos aidas*“ numeryje istorikas Augustinas Janulaitis net pasiūlė galimą mūšio vietą – greta miesto esantį Salduvės piliakalnį (J a n u l a i t i s 1933, 10). Tiesa, iki ketvirto dešimtmečio vidurio vieningos dominuojančios nuomonės, kur įvyko Saulės mūšis, nebuvo – hipotetinių šio mūšio vietų geografija buvo labai plati, tad, nevardydami įvairių istorikų siūlomų galimų mūšio vietų, apsiribosime abstrahuotu konstatavimu, jog vieni Saulės mūšio vietos siūlė ieškoti Lietuvoje, o kiti šios vietos ragino dairytis Latvijoje (V o l t e r i s 1935, 12, 567–569). Šiaip ar taip, veik visuose (jau po minėto J. Puzino darbo) pasirodžiusiuose Šiaulių miesto istorijos apybraižose ar miesto aprašymuose būdavo nepamirštama paminėti, jog „kai kurie istorikai“ Šiaulius tapatina su kronikose minima Saule, prie kurios 1236 m. buvo sumuštas Kalavijuočių ordinas².

Kalbant apie Saulės mūšio vaizdinį ketvirto dešimtmečio lietuvių kultūrinėje atmintyje, reikia atkreipti dėmesį į du svarbius momentus. Pirmiausia, kaip minėjome, antruoju nepriklausomybės dešimtmečiu lietuviško nacionalizmo diskurse, reikšmingai veikiančiame kolektyvinę atmintį, LDK istorijos vaizdiniai sustiprėjo ir ėmė pretenduoti į dominuojančias pozicijas. Antra, ketvirtame dešimtmetyje

² Tokiu pavyzdžiu gali būti pasakojimas apie Šiaulius 1935 m. išleistoje knygoje *Lietuvos miestai. Bendri istorijos bruožai*, kur pateikiamos daugelio Lietuvos miestų istorijos apybraižos. Apybraižoje, skirtoje Šiaulių istorijai, primenamas 1236 m. rugsėjo 22 d. prie Saulės įvykęs kalavijuočių mūšis su lietuviais, tačiau Šiaulių tapatinimas su Livonijos kronikoje minima Saule čia yra tik galima, tačiau iki galo neįrodyta, kai kurių istorikų prielaida – *Lietuvos miestai. Bendri istorijos bruožai*, Šiauliai, 1935, 187–191.

lietuvių istorikų darbuose ėmė išvirtinti nuomonė, jog Saulės mūšis įvyko Šiaulių apylinkėse. Šie du momentai nacionalistiškai angažuotą Šiaulių elitą, siekiantį miesto istorijos naratyvą suderinti su nacionalizmo diskursu, pastūmėjo siekti Saulės mūšį paversti Šiaulių kultūrinės atminties savastimi.

Derėtų pridurti ir trečią svarbų momentą, paveikusių ir tebeveikiančių Saulės mūšio vaizdinio gyvavimą lietuvių kultūrinėje atmintyje, – baltų vienybės idėja. 1933 m. atsinaujino Baltijos valstybių sąjungos kūrimo idėja. Prasidėjęs Baltijos valstybių gravitavimas viena kitos link materializavosi 1934 m. rugsėjo 12 d. Ženevoje pasirašyta Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybių santarvės ir bendradarbiavimo sutartimi (Baltijos antante). Dvišaliai bei trišaliai tarpusavio kontaktai tarp Baltijos antantės dalyvių suintensyvėjo – kryptingai aktualizuota visa, kas stiprino Baltijos valstybių ir visuomenių tarpusavio santykius. Tuomet buvo dėmesingiau atsigręžta ir praeitin – į seniausią Baltijos tautas galinčią simboliškai vienyti praeitį – jų kovas prieš bendrą priešą – kalavijuočius ir kryžiuočius.

1935 m. sausio 10 d. pirmame oficiozo „*Lietuvos aidas*“ puslapyje buvo patalpintas ELTA pranešimas iš Rygos, informuojantis, jog Latvių – lietuvių vienybės draugijos valdyba „nutarė pasiūlyti lietuvių – latvių vienybei surengti bendrą prieš 700 metų įvykusios kovos ties Saule paminėjimą. Toje kovoje, kaip žinoma, lietuviai ir latviai, kovodami kartu, 1236 metų rugsėjo 22 d. nugalėjo vokiečių ordino riterius“. Latvių – lietuvių vienybės draugija pasiūlė Saulės mūšio sukaktuvių minėjimo metu sušaukti 12-tą lietuvių – latvių vienybės draugijos kongresą ir minėjimo proga surengti bendrą dainų šventę (*LA* 1935 01 10, 1). Taigi buvo pasiūlyta Saulės mūšio jubiliejų paminėti kaip bendrą lietuvių ir latvių pergalę prieš kryžiuočius. Jau pats šio ELTOS pranešimo patalpinimas pirmame oficiozo puslapyje liudijo, jog Lietuvos valdžia šia idėja susidomėjo. Saulės mūšio jubiliejaus minėjimas, abiejų šalių politinio elito sumanymu, turėjo virsti dar vienu ryškiu Baltijos tautas vienijančiu akcentu – šio mūšio pergalę minėjimo metu aktualizuojant kaip istorinę bendrą lietuvių – latvių pergalę prieš vokiečius – kalavijuočius.

Tačiau žinia, jog Lietuva ir Latvija Saulės mūšio minėjimą rengiasi minėti drauge, Šiauliuose buvo sutikta nevienareikšmiškai. Referuodamas šį „*Lietuvos aidą*“ pranešimą Šiauliuose leidžiamas savaitraštis „*Idomus mūsų momentas*“ nuogaštavo ir reiškė nepasitenkinimą, jog bendrai švenčiant Saulės mūšį „klausimas, kur įvyko Saulių kova, norima palikti ir toliau praeities miglose“, ir pastebėjo, kad toks „draugiškas istorijos pasidalijimas“ tik virs sunkiai įveikiama kliūtimi norint nustatyti tikrąją Saulės mūšio vietą. Šiaulių spaudoje nuskambėjęs nepasitenkinimas žinia, jog Saulės mūšio jubiliejų rengiamasi minėti kaip bendrą lietuvių – latvių pergalę prieš kryžiuočius ir susierzinimas, jog vengiama neginčijamai pareikšti, kad Saulės mūšis įvyko Šiaulių apylinkėse atskleidė šiauliečių kultūrinėje atmintyje pradedamą išvirtinti nuostatą, kad Saulės mūšis – tai Šiaulių miesto istorijos savastis. Tą aiškiai atskleidė Šiaulių savaitraščio teiginys: „Mūsų tikslas – priminti Šiauliams jų pareigą, nes Saulių kova surišta su Šiaulių praeitimi. Šiauliečiai turi tuo atskirai susidomėti ir šį didelį istorinį įvykį tinkamai įvertinti ir paminėti. Šiauliai privalo istorijos faktą patvirtinti ir visam laikui įrodyti, kad jokių abejonų

ar „priešingų nuomonių“ nėra ir negali būti. Tai Šiaulių garbės klausimas“ (*IMM* 1935 01 20, 1–2). 1935 m. Šiaulių savaitraštyje „Įdomus mūsų momentas“, remiantis istorikų Antano Alekno, Jono Yčo ir kitų darbais, įrodinėta, jog Saulės mūšis įvyko prie Šiaulių ir šio mūšio jubiliejaus paminėjimu pirmiausia privalo susirūpinti Šiauliai: „Visos šventės – minėjimo centras turi būti Šiauliuose, sporto bei dainų šventės misterijos bei eisenos, o taip pat ir paminklas (jei toks būtų statomas) gali būti tik Šiauliuose! Tai surišta su Šiaulių garbe!“ (*IMM* 1935 01 27, 1–4). Citata liudija, jog Saulės mūšis vis giliau leido šaknis šiauliečių kultūrinėje atmintyje.

1936 m., artėjant Saulės mūšio jubiliejui, kurį Lietuva rengėsi paminėti drauge su Latvija, pastarosios entuziazmas pradėjo atšalti. Pirmiausia Latvijos pusė ėmė siųsti ženklus, liudijančius nenorą, jog pagrindinės šio jubiliejaus iškilmės įvyktų Šiauliuose ir ten iškiltų Saulės mūšiui atminti skirtas paminklas³. Informuodamas apie tai Lietuvos URM, V. Vileišis pastebėjo: „Istoriniai gal ir gaila būtų atsisakyti nuo pagerbimo žuvusių Saulės mūšy Šiauliuose, bet politiniai mes nustotume latvių simpatijų ir palankumo“. Šis klausimas, pasiuntinio nuomone, buvo ypatingai svarbus – esą, nepalankus latviams lietuvių sprendimas gali tapti net dvišalių draugiškų santykių pabaiga⁴. Lietuvos valdžia nusprendė santykių su Latvija nebloginti. Pagaliau visa tai baigėsi tuo, jog abi šalys Saulės mūšio 700 metų jubiliejų 1936 m. paminėjo atskirai: Latvija šventė rugsėjo 22 d., o Lietuva – rugsėjo 27 d. Pagrindinės Saulės mūšio minėjimo iškilmės Lietuvoje įvyko Kaune. Šio minėjimo metu buvo raiškiai pabrėžta, jog Saulės mūšis įvyko prie Šiaulių ir tai – lietuvių ginklo pergalė (*LA* 1936 09 28, 5). Nors Saulės mūšio jubiliejaus minėjimas ir nevirto Baltijos valstybių vienybės manifestacija, tačiau ši idėja taip pat liko nepamiršta.

Šiauliai, taip ir netapę centrine Saulės mūšio jubiliejaus minėjimo vieta, šią datą pažymėjo rugsėjo 26 d. Jubiliejaus minėjimas Šiaulių kraštovaizdyje nepaliko materialių ženklų, o pačios iškilmės niekuo neišsiskyrė nuo kitų tuo metu Lietuvos provincijose įvykusių minėjimų (*LA* 1936 09 29, 6). Svarbiausia, kad būtent tuomet šio mūšio vaizdinys tapo Šiaulių kultūrinės atminties savastimi. Šį savasties jausmą turėjo gerokai sustiprinti 1936 m. išleista ir pagrindiniu istoriniu naratyvu lietuviams tapusi A. Šapokos redaguota Lietuvos istorijos sintezė, kuri be jokių išlygų skelbė, jog Saulės mūšis įvyko prie Šiaulių (*Lietuvos istorija* 1936, 50). Saulės mūšio vaizdinio įsitvirtinimas Šiaulių kultūrinėje atmintyje tuo metu iš esmės nepaveikė miesto įvaizdžio. Tuo metu viešojo erdvėje gyvuojantis Šiaulių miesto įvaizdis niekaip nebuvo siejamas su istorine miesto praeitimi. Miesto įvaizdžiui tuomet labiausiai turėjo įtakos miesto pramonė – per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį atkurti Pirmojo pasaulinio karo metais sunaikinti fabrikai Šiauliams grąžino pramoninio miesto šlovę ir lietuviški kelionių vadovai Šiaulius

³ Lietuvos pasiuntinio Latvijoje V. Vileišio 1936 05 18 pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministru S. Lozoraičiui, *Lietuvos centrinių valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 383, ap. 7, b. 1882, l. 18.

⁴ Lietuvos pasiuntinio Latvijoje V. Vileišio 1936 07 20 pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministru S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1882, l. 12–13.

pristatinėjo kaip pramonės miestą (*Pamatykime Lietuvą!* 1930, 59). Toks šio miesto įvaizdis gyvavo iki Antrojo pasaulinio karo.

Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje įsitvirtinęs sovietinis politinis režimas kolektyvinę atmintį spraudė į sovietinio istorinio naratyvo rėmus. Po Stalino mirties ir XX Sovietų sąjungos komunistų partijos suvažiavimo beatodairiško kultūros, o su ja ir kultūrinės atminties unifikavimo, Sovietų Sąjungoje (pirmiausia jauniausiose Sovietų Sąjungos respublikose Pabaltijyje) buvo iš dalies atsisakyta. Tiksliau šešto dešimtmečio antroje pusėje buvo bandoma sovietinio Pabaltijo kultūriniam kraštovaizdžiui pagal privalomą ideologinę formulę „socialistinis turinys ir nacionalinė forma“ suteikti realesnę kūną. Norint tai įgyvendinti, pirmiausia teko atlikti nacionalinio kultūrinio palikimo ir kolektyvinės atminties ideologinę reviziją. Nacionalinės kultūros palikimas ir nacionalinės istorijos naratyvas, konstruojant sovietinę nacionalinę kultūrą, turėjo tapti šaltinis, t. y. pagal to meto ideologinį apibrėžimą turėjo tapti „nacionalinis savo forma ir socialistinis savo turiniu“. Tuo metu vykdama kultūrinio palikimo, o su ja ir kultūrinės atminties revizija jau veikė ne tik vienakrypčiu atmetimo principu – tarkime, kaip ir anksčiau, iš kultūrinio kraštovaizdžio negailestingai „trindama“ tarpukario Lietuvoje materializuotus kultūrinės atminties vaizdinius, kurie ideologiniu požiūriu sovietiniam režimui buvo svetimi, į kultūrinę apyvartą ėmė gražinti tai, kas stalinizmo metais buvo pasmerkta amnezijai. Kartais [tiesa, tai buvo retai] ideologiniai kultūrinės atminties revizoriai bandydavo seniems kultūrinės atminties akcentams suteikti naujų prasmų. Taip naują prasmę ir „naują gyvenimą“ įgijo sovietinių ideologų meistriškai „revizuotas ir renovuotas“ 1935 m. Sukilėlių kalnelyje Šiauliuose pastatytas paminklas žuvusiems kovose už Lietuvos nepriklausomybę. 1957 m. nuo paminklo pašalinus tautinę ir religinę simboliką ir jo frontone pritvirtinus skulptoriaus Antano Dimžlio sukurtą skulptūrinę grupę „Sukilėliai“, pastarasis virto monumentu 1863 m. sukilėliams.

„Naujas – senas“ paminklas 1863 m. sukilėliams tapo pirmas ryškus viešoje Šiaulių erdvėje materializuotas vaizdinys, liudijantis tuo metu aktyviai sovietinių ideologų kuriamą naratyvą apie šlovingą miesto revoliucinę – bolševikinę praeitį. To meto ideologinio diskurso „geras tonas“ tarsi įpareigojo kiekvienoje lokaloje erdvėje „atrasti“ senas revoliucines – bolševikines tradicijas. Šiaulietiškas epizodas 1863 m. sukilimo istorijoje puikiai tiko tuo metu aktyviai sovietinių ideologų diegiamai propagandinei tezei apie senas šio miesto revoliucines tradicijas – sukilimas šiuo atveju reprezentavo revoliucinio judėjimo ištakas. Pažymėtina tai, jog paminklas sukilėliams atsirado būtent 1957 m., kai Sovietų Sąjungoje buvo minimos 1917 m. įvykusios bolševikinės Spalio revoliucijos 40-tos metinės. Taigi miesto revoliucinės tradicijos ištakas turintis priminti paminklas iškilo pagrindinės Sovietų Sąjungos šventės jubiliejiniame fone. Visa tai liudijo sovietinių ideologų pastangas ir miesto istorijos naratyvą, ir konstruojamą šiauliečių kultūrinę atmintį priderinti prie pagrindinio sovietmečio naratyvo – revoliucinio – bolševikinio judėjimo Sovietų Sąjungoje istorijos. Miesto revoliucinio judėjimo naratyvas, rašytas griežtai vadovaujantis bolševikinio judėjimo Sovietų Sąjungoje istorija, kartu atskleidžiant lokalo erdvės revoliucinio judėjimo savitumą, kiek tai leido ideologinis kano-

nas. Rašomame Šiaulių revoliucinio judėjimo naratyve siekta atskleisti ir išryškinti miesto ir miestiečių indėlį į revoliucinį judėjimą – kolektyvinės atminties konstravimo požiūriu tai turėjo padėti visuomenės sąmonėje lengviau diegti revoliucinio judėjimo istoriją liudijančius vaizdinius. Taip aktualizuoti atskiri šiaurietiški revoliucinio – bolševikinio judėjimo istorijos epizodai ar atskirų, su Šiauliais susijusių, revoliucinio judėjimo veikėjų atminimas. Aktyvi miesto bolševikinio judėjimo istorijos aktualizavimo kampanija Šiauliuose buvo surengta 1967 m., kai Sovietų Sąjungoje paminėtos 1917 m. bolševikinės Spalio revoliucijos 50-tos metinės. Tuomet Šiauliuose, minint revoliucijos metines, buvo aktualizuotas Žemaičių pulko atminimas (šis karinis bolševikų dalinys buvo suformuotas Šiaulių apskrityje 1918 m. pabaigoje ir padėjo Šiauliuose bei Šiaurės Lietuvoje įtvirtinti bolševikų valdžią) (R u č i n s k a s 1967, 1; Ž i b u r k u s 1967, 3). Tuomet gimė ir sumanymas parašyti oficialų miesto revoliucinio judėjimo naratyvą. Tokia knyga apie miesto revoliucinio judėjimo istoriją pasirodė 1971 m. Nors knyga „*Istorijos puslapis verčiant*“ (taip pastaroji vadinosi), autorių žodžiais tariant, buvo tik „trumpa darbo žmonių kovos, partinės miesto organizacijos veiklos istorija“, tačiau tuo metu ji iš esmės buvo tarsi oficiali miesto istorijos sintezė. Pasakojimą apie Šiaulius ši knyga pradėjo nuo baudžios panaikinimo ir miesto darbininkų judėjimo XIX a. pabaigoje, tad jau minėtas naratyvas apie šiaurietiškus sukilėlius puikiai tiko kuriamam pasakojimui apie senas revoliucines Šiaulių tradicijas. Ši knyga kaip tik ir prasidėjo sakiniu: „Šiauliai – vienas iš senesnių Šiaurės Lietuvos miestų su sodria revoliucine praeitimi“ (*Istorijos* 1971, 3). Iš vienos pusės ši, kryptingai aktualizuojama ir monumentaliais vaizdiniais viešoje erdvėje įamžinama miesto revoliucinio judėjimo kultūrinė atmintis, iš kitos pusės – iki aštunto dešimtmečio pramonės centru virtęs pats miestas sudarė sąlygas partiniams ideologams kurti Šiaulių, kaip pramoninio, proletarinio miesto su giliomis revoliucinėmis tradicijomis įvaizdį. Iškalbinga detalė, liudijanti pastarąjį oficialų miesto įvaizdį: 1966 m. buvo išleistas pirmas suvenyrinis Šiaulių miesto ženklelis, kuriame buvo pavaizduotas, mūsų jau minėtas, paminklas 1863 m. sukilėliams (J u l m i s 1966, 4).

Septinto dešimtmečio antroje pusėje Šiaulių kultūriniame kraštovaizdyje greta miesto revoliucinės – bolševikinės praeities naratyvą įprasminančios monumentalios propagandos bei kitų ši naratyvą diegiančių materializuotų vaizdinių (tarkime lokaliai toponimikos) ėmė atsirasti ir naujų atminties ženklų, nesusietų su bolševikinio judėjimo istorija, teigiančių lokalią miesto tapatybę. Pirmas ryškus postūmis atsirasti šiems ženklams tapo miesto herbo atkūrimo istorija. 1966 m. rudenį Lietuvos TSR Kultūros ministerija, sužinojusi apie Rusijos Federacijos iniciatyvą atkurti senųjų miestų herbus, o jų neturintiems jauniems miestams sukurti naujus, nusprendė pasekti šiuo pavyzdžiu ir sudarė Heraldikos komisiją, kuriai buvo pavesta šią patirtį pritaikyti Lietuvoje. Pati Kultūros ministerija šio sumanymo prasmę aiškino taip: „Miesto herbas yra jo simbolis. Jis galėtų puošti miesto įvaizdį, vykdomojo komiteto blankus ir garbės raštus, mieste išleidžiamą produkciją, žymiai praplėstų suvenyrų asortimentą“⁵. Manome, galima teigti, jog tai

⁵ Lietuvos TSR kultūros ministro J. Banaičio 1966 11 09 raštas LTSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojai L. Diržinskaitei, *Kultūros paveldo centro archyvas* (toliau – KPCA), f. 2, ap. 1, b. 240, l. 12-13.

reiškė siūlymą pasinaudoti heraldika miestų įvaizdžiui stiprinti.

Sprendžiant miestų herbų klausimą, pirmiausia buvo atsigręžta į heraldinę tradiciją – naudotasi tuo, kad daug miestų turėjo istorinius herbus. Tačiau, kaip tuomet teigė vienas iš Heraldinės komisijos narių Juozas Jurginis, komisijai buvo nesunku nustatyti, kokie miestai turėjo istorinius herbus, bet buvo „daug sunkiau nuspręsti, kiek jie tinka ar netinka mūsų socialistinei epochai“ ir pastebėjo, jog „kaip akiai juos priimti, taip ir beatodairiškai atmeti, būtų neišmintinga“ (J u r g i n i s 1967, 4, 22). Taip Heraldinė komisija ėmėsi „renovuoti“ istorinius miestų herbus, kurių simbolika neatitiko sovietinio režimo ideologinių nuostatų. Tokios „renovacijos“ auka tapo Šiaulių miesto istorinis herbas, apie kurio pavaizduotus meškos, jaučio ir apvaizdos akies simbolius tuo metu pareiškta: „Meška – Žemaitijos emblema. Ji tinka, atsižvelgiant į Šiaulių geografinę padėtį. Tinka ir jautis, žinant, kad Šiauliai garsėjo odos pramone. Netinka akis, nes, viena, ji nedekoratyvi, sunkiai pavaizduojama ir, antra, mistiška. Mitus ir legendas, kaip liaudies kūrybą, priimam, o mistiką – atmetam“ (Ibid.). Atmetą istorinį Šiaulių miesto herbo simbolį apvaizdos akį pakeitė saulės simbolis. Šio simbolio pasirinkimą nulėmė Šiaulių miesto istoriją, kurios pradžią tuo metu jau buvo įprasta pradėti nuo 1236 m. įvykusio Saulės mūšio. Būtų galima pridurti, jog heraldikos komisijai Šiaulių „Aušros“ muziejaus atsiųstos istorinės pažymos apie Šiaulių istorinius herbus tekstas buvo pradėtas 1236 m. prie Saulės (Šiaulių) įvykusių kautynių priminimu⁶. 1968 m. spalį Heraldikos komisija aprobavo „renovuotą“ Šiaulių herbą, o tų pačių metų lapkritį jį patvirtino Šiaulių m. DŽDT Vykdomasis komitetas (RV 1968 12 12, 3).

Taip miestų herbų atkūrimo kampanija, paskatinusi miestus susimąstyti apie savo įvaizdį, ieškoti savo išskirtinumo, į Šiaulių kultūrinės atminties aktyvą gražino Saulės mūšio vaizdinį. Nuo septinto dešimtmečio pabaigos mieste pradėjo atsirasti monumentaliosios dailės kūrinių Saulės mūšio tema. Tokia retsykais išnyranti monumentaliosios dailės tematika nebuvo atsitiktinė. Septinto dešimtmečio pabaigoje Šiaulių miestą valdančio elito – manytume, taip galime įvardyti miestą tuo metu valdžiusius „atsakingus tarybinius ir partinius darbuotojus“ (vadovaujantys LKP Šiaulių Miesto Komiteto ir Šiaulių DŽDT Vykdomojo Komiteto darbuotojai) – vis labiau netenkino Šiaulius su kitais sovietiniais miestais unifikuojantis pramoninio ir darbininkiško miesto įvaizdis bei bespalvis Šiaulių miesto veidas. Tai tapo paskata atsigręžti miesto istorijon ir bandyti kultūrinėje atmintyje aktualizuoti miesto istorijos vaizdinius, kurie padėtų Šiauliams sovietiniame kraštovaizdyje įgyti išskirtinumo. 1972 m. pasirodė Vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojo Petro Bilevičiaus parašyta Šiaulių miesto istorija. Ši, po jau minėtos miesto revoliucinio judėjimo istorijos, išleista knyga buvo paženklinta autoriaus siekio per istoriją atskleisti Šiaulių išskirtinumą. Šią intenciją knygos pratarmėje pabrėžė pats autorius: „Yra miestų, kurie garsūs architektūriniais paminklais, mokslo bei kultūros tradicijomis, džiugina gamtos dovanomis, suteikiančiomis miestui savitą, nepakartojamą vaizdą. Šiauliai tuo pasigirti negali. Tai paprastas darbininkų mies-

⁶ Šiaulių „Aušros“ muziejaus bendradarbio V. Zdzichausko 1966 11 30 istorinė pažyma apie Šiaulių herbą, *KPCA*, f. 2, ap. 1, b. 240, l. 10.

tas, išsikūręs rytinėje Žemaičių aukštumos papėdėje <...> Bet kartu tai ir originalus miestas“ (Bilevičius 1972, 2). Bilevičius pirmasis, remdamasis archeologiniais duomenimis, miesto istorijos pradžią nukėlė į XI–XIII a. ir net pamėgino lokalizuoti Šiaulių senamiestį, pasiūlydamas hipotezę, jog vakarinėje Talšos ežero pakrantėje stovėjusi medinė pilis „apsupta ežero bei pelkių ir sunkiai priešui prieinama“, kurioje „gyvenęs kunigaikštis su šauliais“. Neabejotinas pirmas Šiaulių vardo paminėjimas jo laikytas Livonijos eiluiotosios kronikos žinia apie 1236 m. ties Saule (Šiauliais) įvykusį mūšį, kuriame lietuviai sutriuškino kalavijuočių ordiną (Ibid., 5–7). Tai Šiaulių kultūrinėje atmintyje stiprina Saulės mūšio vaizdinį. Reiktų pažymėti du svarbius momentus, palengvinusius Saulės mūšio vaizdinio aktualizavimą kultūrinėje atmintyje. Pirmiausia, pats šis istorinis mūšis buvo ryškiausias miesto istorijos įvykis, kurio reikšmė peržengė lokaliaus miesto istorijos ribas – jis buvo reikšmingas viso Baltijos regiono istorijai (buvo prisiminta, jog istorinę šio mūšio reikšmę pabrėžė ir marksizmo klasikai (*Lietuvos TSR istorija* I, 66). Antra, šio mūšio svarbą ir lietuvių pergalės reikšmę pabrėžė sovietinė istoriografija – pastaroji lietuvių kovas su kalavijuočiais ir kryžiuočiais įvardijo kaip lietuvių tautos kovą ginant savo laisvę, o tai sovietinė ideologija laikė sovietinio patriotizmo ištakomis, todėl sovietinės ideologijos žiūra šiaulietis galėjo teisėtai didžiuotis savo protėvių pergale Saulės mūšyje.

Nuoseklus originalaus Šiaulių miesto veido konstravimas suintensyvėjo aštunto dešimtmečio viduryje. Savito miesto veido kūrimas pirmiausia materializavosi tvarkant viešas erdves – Vilniaus gatvės dalies pavertimas pėsčiųjų taku, naujos mažosios architektūros formos ir t. t. Visa tai Šiaulių miesto kraštovaizdį darė originalų, tačiau miestui trūko šiuos pokyčius apibendrinamos, apstrahuotos idėjos, kuri miestui suteiktų savitą įvaizdį. Aštunto dešimtmečio pabaigoje Šiaulių miesto elitas subrandino mintį, kad, 1986 m. minint Saulės mūšio 750 metų jubiliejų, galima būtų atšvęsti ir Šiaulių miesto 750-ąjį gimtadienį.

Miestų jubiliejų minėjimo tradicija Sovietų Sąjungoje susiformavo po Antrojo pasaulinio karo. Pirmasis iškilmingai paminėtas miesto gimtadienis – 1947 m. rugsėjo 6–7 d. atšvęstas TSRS sostinės Maskvos 800 metų jubiliejus. Maskvos jubiliejus buvo paminėtas miestą apdovanojus aukščiausiu TSRS valstybiniu apdovanojimu – Lenino ordinu ir įsteigus naują valstybinį apdovanojimą – medalį „Maskvos 800 metų jubiliejui atminti“. Jubiliejaus dienomis Maskvoje įvyko iškilmingas Maskvos deputatų tarybos posėdis, šventiniai mitingai, teatralizuota sporto šventė „Dinamo“ stadione. Rugsėjo 7 d. Maskvoje, Sovetskaja aikštėje, buvo iškilmingai paženklinta būsimo paminklo miesto įkūrėjui Jurijui Dolgorukiui vieta (paminklas atidengtas 1954 m.). Tą pačią dieną mieste iškilmingai padėti ir aštuonių aukštuminių pastatų kertiniai akmenys – jubiliejaus proga Maskvoje prasidėjo sovietinių dangoraižių statybos programos įgyvendinimas⁷. Šie monumentalios propagandos aktai – paminklo Jurijui Dolgorukiui ir sovietinių dangoraižių statyba – turėjo liudyti, jog, pasak to meto spaudos, tokiu būdu „maskviečiai atidavė kas pridera praeičiai ir žengė dar vieną žingsnį į ateitį“ (*Izvestija* 1947 09 09, 1).

⁷ Maskvos 800 metų jubiliejaus minėjimas plačiai nušviestas 1947 m. rugsėjo 5–9 d. laikraščių *Правда* ir *Известия* numeriuose.

Išties šiais monumentalios propagandos aktais, kuriais miesto kraštovaizdyje bandyta tarsi nubrėžti chronologinį miesto istorijos vektorių, nukreiptą nuo miestą įkūrusio kunigaikščio į ateityje iškiliančius dangoraižius, atspindėjo bendresnį sovietinių ideologų siekį – parašyti kanoninį sovietinio miesto istorijos naratyvą, kurį būtų galima paversti sovietinio patriotizmo šaltiniu⁸ (Ibid.).

Maskvos jubiliejaus metu pasakytos oficialios kalbos ir sveikinimai buvo skirti priminimui su šiuo miestu susijusių „pažangių“ istorinių asmenybių, spėjusių įsitvirtinti ideologizuotame Sovietų Sąjungos kolektyvinės atminties kraštovaizdyje⁹. Pastarieji (oficialioje sovietinėje kultūrinėje atmintyje prigijusių „pažangių“ istorinių asmenybių vaizdiniai) virto savotiškais miesto istorijos chronologiniais taškais, per kuriuos ir brėžtas šio miesto istorijos naratyvo vektorius. Jubiliejaus metu *Большевик* žurnale (pagrindinis VKP (b) CK teorinis partijos žurnalas) pasirodė trumpa Maskvos istorijos apybraiža, kurioje iki XIX amžiaus pabaigos akcentuotas šio miesto ir miestiečių vaidmuo kuriant Rusijos valstybingą bei liaudies išsivadavimo ir kovos už socialinį teisingumą judėjimuose, o nuo XIX a. pabaigos pabrėžtas maskviečių vaidmuo revoliuciniame judėjime. Laikotarpyje po Spalio revoliucijos akcentuotos mieste įvykusios socialinės permainos ir pasiekimai (D o k u n i n 1947, 16, 37–49). Taigi miesto istorijos naratyvas bendriausia prasme pateiktas kaip klasių kovos istorija, o atitinkamai sudėlioti akcentai turėjo teikti galimybę miesto istorijos naratyvą paversti sovietinio patriotizmo šaltiniu ir tarnauti ideologiniam diskursui ir liudyti sovietinės valdžios pasiekimus. Maskvos miesto jubiliejaus kampanija ir ta proga sukurtas šio miesto istorijos naratyvas tapo etaloniniu pavyzdžiu TSRS miestams švenčiant savo jubiliejus ir rašant miestų istorijas. Suformuotas miesto gimtadienio šventimo kanonas su atitinkama ideologine semantika ir šventiniais ritualais.

Po Maskvos 800 metų jubiliejaus TSRS visasąjunginiu mastu 1957 m. paminėtas Leningrado 250 metų jubiliejus ir 1982 m. Kijevo 1500 metų jubiliejus. Šios jubiliejinės išskilmės (be tam tikrų laikmečio ir aplinkybių padiktuotų politinės ir ideologinės konjunktyros niuansų) prabėgo sekant Maskvos jubiliejaus scenarijumi – tie patys simboliniai švenčių ritualai ir net, sekant Maskvos pavyzdžiu, įsteigti valstybiniai apdovanojimai – Leningrado ir Kijevo jubiliejiniai medaliai¹⁰ (*Izvestija* 1957 07 07, 1; *Pravda* 1982 05 30, 1). Sovietmečiu jubiliejinius gimtadienius taip pat atšventė: 1951 m. – 750 m. jubiliejų Ryga, 1967 m. – 900 m. jubiliejų Minskas, 1968 m. – 2700 m. jubiliejų Jerevanas, 1983 m. – 2000 m. jubiliejų Taškentas ir t. t. Lietuvoje 1973 m. 650 metų jubiliejų paminėjo Vilnius, o 1985 m. 400-ąjį gimtadienį atšventė Šiaulių kaimynystėje esantis Pakruojis.

⁸ Kaip pastebėjo to meto spauda, pats TSRS sostinės jubiliejus išties virto „nepamirštama sovietinio patriotizmo demonstracija“.

⁹ Pavyzdžiui, TSRS Ministrų Tarybos ir VKP (b) CK sveikinime Maskvos darbo žmonių deputatų Tarybai, VKP (b) Maskvos komitetui ir Maskvos darbo žmonėms buvo primintos su Maskva susijusios „šlovingų rusų patriotų – Dmitrijaus Donskojaus, Kuzmos Minino, Dmitrijaus Požarskio, Michailo Kutuzovo vardai – sveikinimo tekstas paskelbtas 1947 m. rugsėjo 7 d. *Известия* numerįje.

¹⁰ Šie jubiliejai buvo plačiai aprašyti centrinės Sovietų Sąjungos spaudos.

Sovietų Sąjungoje viešpatavusi marksistinė istorijos samprata, teigianti, jog klasių kova yra varomoji istorijos jėga ir liaudies masės yra pagrindinis istorijos kūrėjas, lėmė tai, kad jubiliejinius miestų istorijos naratyvus sovietmečiu ženklino siekis pabrėžti senas miesto liaudies revoliucinio bei bolševikinio judėjimo tradicijas ir išryškinti šio miesto paliktus ženklus bolševikinio judėjimo istorijoje – taip, pavyzdžiui, Minsko jubiliejaus metu akcentuota, jog būtent šiame mieste įvyko pirmasis RSDDP (b) suvažiavimas (Novikov 1967, 1; Metlickij 1967, 5, 19), o švenčiant Vilniaus jubiliejų buvo itin sureikšmintas pakeleivingas V. Lenino apsilankymas šiame mieste 1895 m. rugsėjo 19 d. (Šarmaitis 1973, 2; Bikulčius 1973, 2) – šis apsilankymas tuomet buvo pavadintas vienu „iš ryškiausių, nepamirštamų ir jaudinančių puslapių miesto metraštyje“ (*Tiesa* 1973 06 30, 1). Be to, marksistinė progresyvaus istorijos raidos samprata įpareigojo ypatingą dėmesį skirti sovietmečio istorijai, kuri, ryškindama sovietų valdžios pasiekimus, turėjo tapti liudininke to, kad „visuomenė nenukrypstamai juda į neišvengiamą komunizmo pergalę“. Jubiliejų proga pasirodančiuose oficialiuose miestų istorijos naratyvuose išskirtinis dėmesys teko bolševikinio judėjimo mieste istorijai bei miesto istorijai sovietmečiu (*Tiesa* 1973 06 29, 3)¹¹.

Taigi besirengianti švęsti Šiaulių jubiliejų miesto valdžia prieš akis turėjo ir sektinų pavyzdžių, ir pavyzdinį kanoninį sovietinio miesto istorijos naratyvą. Nors miesto jubiliejui miesto valdžia pradėjo rengtis aštunto dešimtmečio pabaigoje, tačiau apie tai viešai prabilta tik 1983 m. sausį – tuomet Šiaulių miesto „oficioze“ „Raudonojoje vėliavoje“ pasirodė informacija, kad Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas padės surengti miesto jubiliejui skirtą mokslinę konferenciją ir išleisti Šiaulių istorijai skirtą leidinį (Mažius 1983, 1). Ši konferencija, kurią surengė LKP Šiaulių MK, Šiaulių DŽDT Vykdomasis Komitetas ir Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas, įvyko 1983 m. spalio 4–5 d. Šiauliuose (*RV* 1983 10 05, 1). Taip miesto valdžia, pasitelkusi į pagalbą akademinę bendruomenę, siekė moksliskai pagrįsti Šiaulių teisę minėti miesto 750 metų jubiliejų. Nors tuomet mokslininkai ir neišdrįso vienareikšmiškai patvirtinti, kad kronikose minima Saulė, prie kurios įvyko 1236 m. mūšis – tai yra Šiauliai ir pastebėjo, jog „šaltinių problematiškumas“ verčia vengti „kategoriškai sakyti „Šiaulių mūšis“, tačiau, siekiant pagrįsti Šiaulių teises švęsti jubiliejų, pakako ir tokios tuo metu nuskambėjusios atsargios nuomonės: „Kad ir kaip griežtai žiūrėtume į visas aptartas prielaidas, kalbančias už tai, kad Saulė yra Šiauliai, jų kaupiasi vis daugiau. Jokia kita tikimybė joms prilygti negali, ir vargu ar apskritai yra realaus pagrindo kilti kitoms tikimybėms. Atrodo, kiekybės suma virsta nauja kokybe: Saulės – Šiaulių tikimybės faktai, ko gero, pavers šią tikimybę nepaneigiamu dalyku“ (Gudavičius 1986, 24–33). 1983 m. miesto laikraštis pradėjo nuo-

¹¹ Šią ideologizuotą preferenciją miestų istorijoje taikliai deklaravo vienas iš mitingo, atidengiant paminklinį akmenį, skirtą pažymėti Vilniaus 650 metų jubiliejui, prelegentų, pareikšdamas, jog „keleto šimtmečių Vilniaus istorijoje yra daug gražių puslapių“, tačiau „pačius ryškiausių jų įrašė darbininkų klasė“ – Atidengtas paminklinis akmuo Vilniaus 650-osioms metinėms pažymėti.

seklią artėjančio miesto jubiliejaus propagandinę kampaniją¹². Per trejus metus „Raudonosios vėliavos“ puslapiuose pasirodė žymiausių to meto Lietuvos istorikų parašyti straipsniai, atskleidžiantys atskirus miesto istorijos etapus ar aprašantys reikšmingesnius miesto praeities įvykius – straipsnių pavidalu buvo apžvelgta iš esmės visa miesto istorija. Kaip reikalavo to meto viešą komunikacinę erdvę kontroliuojantis sovietinės ideologijos kanonas, dalis šių straipsnių buvo skirti pabrėžti ilgaamžėms Šiaulių miesto „darbo žmonių pažangaus judėjimo tradicijoms“ bei aktualizuoti miesto revoliucinio – bolševikinio judėjimo istorijai. Pastarosios publikacijos turėjo padėti kuriamą Šiaulių miesto istorijos pasakojimą suderinti su oficialiu istorijos naratyvu, kuriame bolševikinio judėjimo istorija užėmė svarbiausią vietą. Tuo tarpu miesto jubiliejaus organizatoriams Saulės mūšio epizodo miesto istorijoje reikėjo ne kaip centrinio būsimos jubiliejaus akcento, bet kaip išeities taško plėtoti miesto istorijos naratyvą pabrėžiant ilgaamžę miestiečių „pažangaus judėjimo“ (kovos už socialinį teisingumą, revoliucinio judėjimo) tradiciją, galinčią būti, sovietinės ideologijos požiūriu, sovietinio patriotizmo šaltiniu. 1985 m. Šiaulių miesto valdžia, keipdamasi į LKP Centro Komitetą su prašymu leisti paminėti Šiaulių miesto 750 metų jubiliejų, pabrėžė senas miesto revoliucines tradicijas: „Šiauliai – šlovingų revoliucinių, kovinių ir darbo tradicijų miestas. Visa septynių amžių miesto istorija, kaip ir visos lietuvių tautos gyvenimas, susieta su nuolatinėmis valstiečių, miestiečių, o vėliau ir darbininkų kova prieš eksploatatorius ir svetimšalius užkariautojus“ ir pridūrė, kad su Šiauliais savo veikla susiję ne vienas žymiausių bolševikinių veikėjų ir Lietuvos komunistų partijos kūrėjų¹³. Šis miesto revoliucinių tradicijų akcentavimas nebuvo vien tuščia „foninė“ ideologinė retorika, grindžiant teisę minėti jubiliejų. Visa miesto jubiliejinė kampanija akcentavo ne patį Saulės mūšio faktą, kurio jubiliejaus šventimu ir buvo grindžiama miesto gimtadienio šventė, bet miesto „revoliucines – bolševikines“ tradicijas. Švenčiant miesto jubiliejų dominavo renginiai ir priemonės, pabrėžiančios miesto revoliucines tradicijas ir miesto raidos pasiekimus sovietų valdžios metais¹⁴.

Miesto jubiliejinių iškilnių (įvykusių 1986 m. rugsėjo 25–28 d.) metu pasakytose oficialiose kalbose teigta, kad visa „miesto istorija paženklinta mūsų protėvių didvyriškų kovų dėl savo laisvės žyme“ – šios kovos ir tuo pačiu miesto istorijos pradžia paskelbta 1236 m. rugsėjo 22 d., kai „lietuviai sutriuškino ordina, organizavusių kruvinus žygius, kuriuos laimino Romos popiežius“. Šiaulių miesto istorijos naratyve, be jau minėto Saulės mūšio, pateikti „kovų dėl savo laisvės“ pagrindiniai

¹² Redakcija savo planuose artėjančiam Šiaulių 750-mečio jubiliejui skirtų publikacijų skelbimą įvardijo kaip vieną pagrindinių darbo krypčių – „Raudonosios vėliavos“ redakcijos 1983 metų pagrindinės darbo kryptys, *Šiaulių apskrities archyvas*, f. 799, ap. 1, b. 223, l. 1.

¹³ LKP Šiaulių MK 1985 m. spalio 18 d. raštas LKP Centro Komitetui, *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LYA*), f. 1771, ap. 268, b. 105, l. 29.

¹⁴ Toks miesto 750 metų jubiliejaus idėjos adaptavimo prie sovietinės kultūrinės atminties kraštovaizdžio pavyzdys gali būti, tarkime, šiauliečių surengta „750 km ilgio estafetė sovietinės liaudies revoliucinės, kovų ir darbo šlovės vietomis“ – „Pagrindinių miesto priemonių planas švenčiant Šiaulių miesto 750-tas įkūrimo metines“, *LYA*, f. 3113, ap. 67, b. 7, l. 117–121.

istorijos įvykiai, iš kurių minėtini: 1769 m. Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas, 1863 m. sukilimas, 1905 ir 1918 m. revoliuciniai įvykiai, sovietų valdžios paskelbimas 1940 m. ir miesto išvadavimas iš fašistų (*RV* 1986 09 30, 1). Šios svarbiausios paskelbtos miesto istorijos datos atsispindėjo ir jubiliejaus dienomis surengtame šventiniame parade „Socialistiniai Šiauliai“, kuomet miesto Pergalės aikšte riedėjo atitinkamai apipavidalintos automašinos, ant kurių teatralizuotai buvo inscenuoti svarbiausi miesto istorijos įvykiai ir etapai, o šiuos „gyvuosius paveikslus“ papildė greta vaizduojami „socialistiniai šiauliečių pasiekimai“ (*M a i ž i u s* 1986, 2).

Buvo akcentuota, kad Saulės mūšio minėjimas netapo pagrindiniu Šiaulių jubiliejinių iškilnių akcentu, tačiau daugiau nei penkmetį trukusio Šiaulių miesto jubiliejaus propagandinė kampanija maksimaliai aktualizavo Saulės mūšio vaizdinį šiauliečių kultūrinėje atmintyje. Tuo metu Saulės mūšio vaizdinys ir tapo neatsiejama šiauliečių kultūrinės atminties savastimi. Šiam vaizdinui palaikyti pasitarnavo ir jubiliejaus metu miesto kraštovaizdyje atsiradę utilitarinio pobūdžio meniniai akcentai Saulės mūšio tema – įrengta Saulės laikrodžio aikštė su Šaulio skulptūra (autoriai: architektai A. Černiauskas, R. Jurėla, A. Vyšniūnas, skulptorius S. Kuzma) ir po rekonstrukcijos duris atvėręs „Saulės“ kino teatras, kuriame buvo įrengtas dailininko Kazio Morkūno sukurtas vitražas „Saulės mūšis“.

Šiaulių miesto jubiliejaus minėjimą inicijavusiai miesto valdžiai istorinis Saulės mūšio epizodas, kaip jau minėjome, buvo išeities taškas plėtojant „pažangios“ miesto istorijos naratyvą. Inicijuodama Šiaulių jubiliejaus minėjimą, miesto valdžia neturėjo nei miesto įvaizdžio kūrimo strategijos, nei tikslo sukurti aiškiai apibrėžtą miesto įvaizdį. Tuometinį miesto valdžios tikslą galima įvardyti tiesiog siekiu jubiliejinių metų kampaniją panaudoti savito miesto veido kūrimui. Jubiliejinės kampanijos metu ir susiklostė Šiaulių, kaip Saulės miesto, įvaizdis. Tai iš esmės atsitiko savaime – be miesto valdžios sprendimų ir pastangų. Pirmiausia tam pasitarnavo tai, kad jubiliejinės kampanijos diskurse Šiaulių tapatinimas su kronikose minima Saule, prie kurios 1236 m. buvo sumušti kryžiuočiai, pagimdė naują Šiaulių sinonimą – Saulės miestas. Jubiliejiniame diskurse pradėtas sinonimiškas Šiaulių vadinimas Saulės miestu (keletas 1986 m. pavyzdžių: publicistikos konkursas miesto laikraštyje „Klestėk, Saulės mieste!“, teatralizuota šiauliečių autorių eilėraščių kompozicija „Saulės miestas“, jaunimui skirtas pramoginis renginys „Tau, Saulės mieste“, šventinis koncertas „Linkime Saulės miestui“) greitai prigijo ir tapo ne tik Šiaulių vardo sinonimu, bet ir nauju miesto įvaizdžiu. Taip kultūrinėje atmintyje aktualizavotas Saulės mūšio vaizdinys pagimdė Šiaulių – Saulės miesto įvaizdį. Reiktų pridurti, kad tokį miesto įvaizdį, kuris nekonfrontavo su politinio režimo ideologinėmis nuostatomis, miesto valdžia priėmė ir palaikė.

Išvados

1236 m. ties Saule įvykęs mūšis, kuriame buvo sutriuškintas Kalavijuočių ordinas, neatsiejamu Šiaulių miesto istorijos naratyvo epizodu tapo XX a. ketvirto dešimtmečio viduryje. Tuo metu Saulės mūšio vaizdinys ėmė įsitvirtinti ir šiauliečių kultūrinėje atmintyje – pasitarnavo ir 1936 m. surengtas Saulės mūšio 700

metų jubiliejaus minėjimas, ir tais pačiais metais išleista pagrindiniu istoriniu naratyvu lietuviams tapusi A. Šapokos redaguota Lietuvos istorijos sintezė, kuri be išlygų paskelbė, jog Saulės mūšis įvyko prie Šiaulių. Saulės mūšio vaizdinio išsitvirtinimas Šiaulių kultūrinėje atmintyje tuo metu nepaveikė miesto įvaizdžio. Iki Antrojo pasaulinio karo viešoje erdvėje gyvuojantis Šiaulių miesto įvaizdis nesietas su istorine miesto praeitimi – miesto įvaizdį lėmė miesto pramonė, kuri Šiaulius pristatydavo kaip pramoninį miestą. Saulės miestu (aliuzija į kronikose minima Saulę, ties kuria 1236 m. įvykusiame mūšyje buvo sutriuškintas Kalavijuočių ordinas) Šiauliai tapo 1986 m. paminėto miesto 750 metų jubiliejaus dėka. Miesto jubiliejinės kampanijos diskurse pradėtas sinonimiškas Šiaulių vadinimas Saulės miestu greitai prigijo, tapo ne tik Šiaulių vardo sinonimu, bet ir nauju miesto įvaizdžiu. Taip kultūrinėje atmintyje aktualizuotas Saulės mūšio vaizdinys iš esmės savaime (be miesto valdžios sprendimų ir pastangų – tiesa, jai pritarus) pagimdė Šiaulių – Saulės miesto įvaizdį, kuris gyvuoja jau trečią dešimtmetį. Norėtusi pridurti, jog šis kultūrinės atminties ir miesto įvaizdžio santykis nevienakryptis – Saulės miesto vaizdinys ne tik grindžiamas kultūrinėje atmintyje esančiu Saulės mūšio vaizdiniu, bet ir pastarasis miesto įvaizdis skatina Saulės mūšio vaizdinio aktualizavimą Šiaulių kultūrinėje atmintyje.

Šaltiniai ir literatūra

Archyviniai šaltiniai

- KPCA – „Lietuvos TSR kultūros ministro J. Banaičio 1966 11 09 raštas LTSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojai L. Diržinskaitei“, *Kultūros paveldo centro archyvas*, f. 2, ap. 1, b. 240, l. 12–13.
- KPCA – „Šiaulių „Aušros“ muziejaus bendradarbio V. Zdzichausko 1966 11 30 istorinė pažyma apie Šiaulių herbą“, *KPCA*, f. 2, ap. 1, b. 240, l. 10.
- LCVA – „Lietuvos pasiuntinio Latvijoje V. Vileišio 1936 05 18 pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui“, *Lietuvos centrinių valstybės archyvas*, f. 383, ap. 7, b. 1882, l. 18.
- LCVA – „Lietuvos pasiuntinio Latvijoje V. Vileišio 1936 07 20 pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1882, l. 12–13.
- LYA – LKP Šiaulių MK 1985 m. spalio 18 d. raštas LKP Centro Komitetui, *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 268, b. 105, l. 29.
- LYA – „Pagrindinių miesto priemonių planas švenčiant Šiaulių miesto 750 – tas įkūrimo metines“, *LYA*, f. 3113, ap. 67, b. 7, l. 117–121.
- ŠAA – „Raudonosios vėliavos“ redakcijos 1983 metų pagrindinės darbo kryptys, *Šiaulių apskrities archyvas*, f. 799, ap. 1, b. 223, l. 1.

Literatūra

- B i k u l č i u s 1973 – Vytautas Bikulčius, „Neužmirštamas Lenino apsilankymas“, *Tiesa*, 1973 06 29, 2.
- B i l e v i č i u s 1972 – Petras Bilevičius, *Šiauliai*, Vilnius.
- G u d a v i č i u s 1986 – Edvardas Gudavičius, „Saulės mūšis ir Šiauliai“, *Šiaulių praeitis ir dabartis*, Vilnius.

- I*MM 1935 01 20 – B. Bšs., „Saulių kova vyko ties Šiauliais“, *I domus mūsų momentas*, 1935 01 20, 1–2.
- I*MM 1935 01 27 – B. Bšs., Saulių kova vyko ties Šiauliais, *I domus mūsų momentas*, 1935 01 27, 1–4.
- Istorijos puslapius verčiant – Istorijos puslapius verčiant: iš Šiaulių m. revoliucinės praeities*, Vilnius, 1971.
- J a n u l a i t i s 1933 – Augustinas Janulaitis, „Ten kur senos Lietuvos atgarsis sužadino ir naujos Lietuvos viltį įžiebė“, *Lietuvos aidas*, 1933 12 02, 10.
- J u l m i s 1966 – N. Julmis, Miesto ženklelis, *Raudonoji vėliava*, 1966 02 27, 4.
- J u r g i n i s 1967 – Juozas Jurginis, „Miestų herbai“, *Mokslas ir gyvenimas*, 4, 22.
- L*A 1936 09 28 – „Iškilingai paminėta Saulės mūšio sukaktis“, *Lietuvos aidas*, 1936 09 28, 5.
- L*A 1936 09 29 – B. a., „Iškilingai minėjo Saulės mūšį“, *Lietuvos aidas*, 1936 09 29, 6.
- L*A 1935 01 10 – „Lietuviai ir latviai bendrai minės Saulės mūšį“, *Lietuvos aidas*, 1935 01 10, 1.
- Lietuvos istorija* 1936 – *Lietuvos istorija*, Kaunas.
- Lietuvos miestai* 1935 – *Lietuvos miestai. Bendri istorijos bruožai*, Šiauliai.
- Lietuvos TSR istorija* 1957 – *Lietuvos TSR istorija*, Vilnius: Mintis, I.
- M a i ž i u s 1986 – V. Maižius, „Džiugi, prasminga šventė“, *Raudonoji vėliava*, 1986 10 01, 2.
- M a i ž i u s 1983 – V. Maižius, „Mokslo pasiekimų pritaikymas – pažangos spartinimo laidas“, *Raudonoji vėliava*, 1983 01 22, 1.
- M e š k a u s k a s 1976 – K. Meškauskas, V. Puronas, M. Meškauskienė, J. Jurginis, *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, Vilnius.
- Pamatykime Lietuvą!* 1930 – *Pamatykime Lietuvą!*, Kaunas.
- P u z i n a s 1930 – Jonas Puzinas, *Šiaulių miestas: istoriniai bruožai*, [Šiauliai].
- R*V 1968 – „Šiaulių miesto herbas“, *Raudonoji vėliava*, 1968 12 12, 3.
- R*V 1983 – „Miesto istorijai skirta mokslinė konferencija“, *Raudonoji vėliava*, 1983 10 05, 1.
- R*V 1986 – „Naujais darbais turtinkime šlovingą miesto istoriją“, *Raudonoji vėliava*, 1986 09 30, 1.
- R u č i n s k a s 1967 – D. Ručinskas, Liaudies laisvėsėjom parnešti, *Raudonoji vėliava*, 1967 05 05, 1.
- Š a r m a i t i s 1973 – Romas Šarmaitis, „Revoliucinių kovų istorija“, *Tiesa*, 1973 06 28, 2.
- Šiaulių miesto vizija – Šiaulių miesto vizija 2007–2025 metams*. [2009 06 10] Prieiga per internetą: <http://web.siauliai.lt/aktai/nsdoc.asp?did=5342>.
- Šiaulių miesto istorija – Šiaulių miesto istorija*. [2009 06 10] Prieiga per internetą: <http://www.siauliai.lt/miestas/index.php>.
- Š *N* 1924 – „Naujieji gatvių pavadinimai“, *Šiaulių naujienos*, 1924 03 14, 1.
- Tiesa* 1973 – „Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komitetui, TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumui, TSRS Ministrų Tarybai“, *Tiesa*, 1973 06 30, 1.
- Tiesa* 1973 – „Atidengtas paminklinis akmuo Vilniaus 650-osioms metinėms pažymėti“, *Tiesa*, 1973 06 29, 3.
- Trimitas* 1921 – V. R – nis, „Šiauliai“, *Trimitas*, 1921, 32, 20–21.
- V o l t e r i s 1935 – E. Volteris, „Kur ieškotina Saulė – Šiauliai, 1236 metų mūšio vieta?“, *Židinys*, 1935, 12, 567–569.
- Ž i b u r k u s 1967 – J. Žiburkus, „Žemaičių pulko kovų keliais“, *Raudonoji vėliava*, 1967 05 06, 3.

- D o k u n i n 1947 – В. Докукин, «Москва – столица великого Советского государства», *Большевик*, 16–49.
- G u k o v s k i j, P t a š k i n 1903 – К. Гуковский, И. Пташкин, *Уездный город Шавли Ковенской губернии*, Ковна.
- Izvestija* 1947 09 09 – «Знаменосец советской эпохи», *Известия*, 1947 09 09, 1.
- Izvestija* 1957 07 07 – «Ленинградцы торжественно отмечают 250-летие своего города – труженика, города – героя», *Известия*, 1957 07 07, 1
- M e t l i c k i j 1967 – Л. Метлицкий, «Минску – 900 лет», *Коммунист Белоруссии*, 5–19.
- N o v i k o v 1967 – И. Новиков, «Девять веков Минска», *Правда*, 1967 05 26, 1.
- Pravda* 1985 – «Город славы, братства и труда», *Правда*, 1982 05 30, 1.

Dangiras Mačiulis

Kolektyvinė atmintis ir miesto įvaizdis: Šiaulių atvejis

S a n t r a u k a

Pagrindiniai žodžiai: *kolektyvinė atmintis, kultūrinė atmintis, miesto įvaizdis, Šiaulių miesto istorija, Saulės mūšis.*

Straipsnyje, žvelgiant iš Šiaulių miesto istoriografijos bei miesto įvaizdžio kūrimo istorijos perspektyvų, analizuojama, kokie miesto istoriją liudijantys kolektyvinės atminties vaizdiniai naudoti XX a. kuriant Šiaulių miesto įvaizdį. Taip pat siekiama nustatyti, kada ir kaip lietuvių kultūrinėje atmintyje esantis Saulės mūšio (1236 m. įvykusiame mūšyje prie Saulės buvo sutriuškintas Kalavijuočių ordinas) vaizdinys buvo mobilizuotas miesto įvaizdžio kūrimui ir Šiauliai virto Saulės miestu.

Teigiama, jog Saulės mūšis neatsiejamu Šiaulių miesto istorijos naratyvo epizodu tapo XX a. ketvirto dešimtmečio viduryje. Tuo metu Saulės mūšio vaizdinys ėmė įsitvirtinti ir šiauliečių kultūrinėje atmintyje – tam pasitarnavo ir 1936 m. surengtas Saulės mūšio 700 metų jubiliejaus minėjimas ir tais pačiais metais išleista A. Šapokos redaguota Lietuvos istorijos sintezė, kuri be išlygų paskelbė, jog Saulės mūšis įvyko prie Šiaulių. Saulės mūšio vaizdinio įsitvirtinimas Šiaulių kultūrinėje atmintyje tuo metu nepaveikė miesto įvaizdžio. Teigiama, jog Saulės miestu Šiauliai tapo 1986 m. paminėto miesto 750 metų jubiliejaus dėka, kurio šventimo data buvo pasirinkta 1236 m. įvykusio Saulės mūšio 750 metų jubiliejaus data. Miesto jubiliejinio gimtadienio kampanijos metu kultūrinėje atmintyje aktualizuotas Saulės mūšio vaizdinys pagimdė Šiaulių – Saulės miesto įvaizdį, kuris gyvuoja jau trečią dešimtmetį.

Dangiras Mačiulis

Collective Memory and the Town Image: the Case of the Town of Šiauliai

S u m m a r y

Keywords: *collective memory, cultural memory, town image, history of the town of Šiauliai, the Battle of Saulė.*

Seeing from a historical perspective the historiography of Šiauliai and image formation of the town the author of the paper analyses the images of collective memory that testify history of the town and were used when forming the image of the town of Šiauliai in the 20th century. Moreover, the paper aims at identifying when and how the image of the Battle of Saulė (the Battle of Saulė was fought in the vicinity of the town of Šiauliai in 1236 when the Livonian Brothers of the Sword were severely defeated by the Lithuanians) which is present in the mind of the Lithuanians and existent in the cultural memory of Lithuania was mobilized for the formation of the image of the town and Šiauliai became the city of the Sun (the Lithuanian word “Saulė” means “the Sun”).

It is stated that the Battle of Saulė became a concurrent episode in the narration of the history of the town of Šiauliai in the middle of the fourth decade of the 20th century. That date and the image of the Battle of Saulė was fixed in the cultural memory of the city dwellers due to the 700th anniversary of the Battle of Saulė organized in 1936 as well as the “Synthesis of Lithuanian History” edited by A. Šapoka and published in 1936 where it was proclaimed without reservation that the Battle of the Sun was fought in the vicinity of the town of Šiauliai. In those days fixation of the image of the Battle of Saulė in the cultural memory of Šiauliai dwellers did not make any influence on the image of the town. Until World War II the image of the town of Šiauliai was successfully created by various branches of industry that helped to represent Šiauliai as an industrial town. It is stated that Šiauliai became the City of the Sun thanks to the 750th anniversary of the town organized in 1986, the date chosen by the date of the Battle of Saulė in 1236. The image of the Battle of Saulė that was emphasized during the anniversary campaign of the town gave birth to the image of the City of the Sun which has already existed for the last three decades.

D a n g i r a s M a č i u l i s
XX a. istorijos skyrius
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108, Vilnius
[dangirasmaciulis@yahoo.com]